

A HUMANIZMUS ÚJJÁSZÜLETÉSE

Mintegy tíz esztendővel ezelőtt egy hosszú korszak végére értünk. A viharos fejlődés korszaka volt ez, mely azonban a huszadik század katasztrófiába torkollott. E nagy történelmi fejezet a felvilágosodás filozófiájával kezdődött; a bölcsellett, mely az embert arra tanította, hogy világias szemlélettel tekintszen az égre és a földre. A felvilágosodás, a szabad gondolkodás nevében, kétségbe vonta az egyház mindenhatóságát, a tudomány adta kétségekkel küzdött a vallási elfogultság ellen, ugyanakkor a szociális haladás és a polgári szabadságjogok úttörője volt. Felébresztette a vizsgálódás szellemét, s e szellem ösztönözte a modern egyetemeket arra, hogy széles teret nyissanak a természettudományos és történelmi kutatásnak. A felvilágosodás diadalmas előretörésével formálódtak ki a modern kultúra eszményei, melyeknek a haladó polgárság volt a hordozója.

Ezen a szilárd, humanista alapon álltak a művelt emberek Európa-szerte, amikor én fiatal voltam. Ezt mindenki természetesnek tartotta. Létjogosultságát senki kétségbe nem vonta, még Trockij és Lenin forradalmi köre sem - e világnézet magától értetődő volt, s vitán felül álló.

Ám hitünk később illúzióknak bizonyult. A huszadik század forradalmi megrendítették szellemi bázisainkat. Ma már nem nehéz nyomon követnünk, miként kezdődött a katasztrófa, hogyan terjedt, míg nem rombadöntötte humanista kultúránkat. A romlásunkat megjövendőlő prófétáknak híjával nem voltunk. Dosztojevszkij azt mondta, hogy Európa - a mi Európánk, mely akkor állt teljes virágában - addig fog vérezni, míg önnön vérébe fül. Nietzsche undorral és megvetéssel beszélt nyomorúságos vigaszainkról. Baudelaire így szólt hozzánk: "Álszent olvasó, barátom, testvérem." "És Marx, akinek hangja mindenkiét túlharogta, egész polgári világunk gyors pusztulását jósolta, az ideológiai felépítménnyel egyetemben: azt, hogy romba fog dőlni a törékeny kamuflázs, melyet a kizsákmányoló osztályok áldozataik megtévesztésére emeltek.

Ám minket, annak idején, nem rémítettek ezek a jóslatok. Ellenkezőleg: a fenyegető hangokból nagyszerű ígéreteket véltünk kihallani, megannyi csatakiáltását ama csodás lázadásnak, amivel az ember kiszabadította magát a dogmatikus tekintélyek bilincseiből. Az újkori Jeremiások fenyegetéseit modern romantikus személyiségünk kifejezésének, avagy méginkább egy minden hipokrita álarcot leszaggató tudományos haladás megnyilvánulásának véltük: úgy hittük, elérkezett a második Felvilágosodás korszaka, mely ezúttal a nyárs-polgáriasság ellen irányul és egy még sokkalta dicsőbb szellemi felszabadítás harsonáit szólaltatja meg.

S valóban, szellemi forradalom érlelődött világszerte. Párizs a festészet korszakalkotó újrafelvirágzását ünnepelte: Ibsen, Csehov, Shaw személyében megszületett az új drámairo-

dalom: Reinhardt és Sztanyiszlavszkij megteremtették a modern színhátszást; Gyagiljev, Sztjavinszkij és még egy sor modern zeneszerző tűnt fel; szemünk előtt bontakozott ki a modern építészet, s ami talán még ennél is fontosabb: az iskolák a spontaneitást ápoló s a gyermeki lelket megértő intézményekké változtak át. Németországban hatalmas ifjúsági mozgalom keletkezett, s a lelkiismereti szabadság nevében izent hadat minden konvencionak - miként ez a Hohe Meissneren megtartott, történelmi jelentőségű gyűlésen leszegeztették. A modern kultúra, jelenét megvetve, törtetett a jövő felé. Oly határtalanul bíztunk ebben a kultúrában, hogy a próféták szörnyű fenyegetéseit a modern gondolat új, diadalmas harsonáinak véltük.

Így történt, hogy a huszadik század forradalmait mindenütt elsősorban a kulturális avantgarde támogatta, annak ellenére, hogy a forradalmárok félreérthetetlenül megtagadták a felvilágosodás eszméit, a polgári szabadságjogok gondolatával egyetemben, mi több, megtagadták az objektív igazság létezését, a jogot és törvényt, s csakhamar minden szellemi szabadság és kulturális alkotókészség megsemmisítésére törtek. Így esett, hogy éppen Európa legszabadságszeretőbb szellemei a "fegyveres bohémok" támogatták szenvedélyesen azokat az önkényuralmakat, melyek kisvártatva minden intellektuális függetlenség legvadabb elnyomóinak bizonyultak. Ez a paradoxon nemcsak a bolsevizmusra érvényes, de Hitlerre is, akinek SA és SS legénysége nagy számmal az ifjúság, s nem utolsósorban a lázadó individualizmustól forrongó ifjúság köréből toborzódott.

Természetesen nem mindenki vakult el, s a megtévelyedettek vaksága sem bizonyult gyógyíthatatlannak. Mussolini és Hitler népszerűsége igen gyorsan hanyatlott általános megvetésbe. A második világháborút követő években a kommunista intelligencia sorait is megbontotta a kétely és a kiábrándulás.

Ám hol állunk ma és hová tartunk?

Két alapvető motívum szabja meg jelenlegi intellektuális helyzetünket. A nagy szellemi mozgalmak polgárelenes szakasza szemlátomást véget ért. Írók és művészek ismét meglelték helyüket a közösség életében. A modern művészet ma elismeri kontinuitását önnön klasszikus múltjával, mely ellen egykor fellázadt. Bár az intellektuelek sok tekintetben élesen bírálják a jelenkor kultúráját, már nem állnak kívül rajta. A modern kultúra révbeért: vívmányait egyetemesen elfogadják.

Mindez természetesen a szabad országokra vonatkozik. A szovjet birodalmon belül a modern művészet ereje bámulatos méretű mozgalmat váltott ki. Azt a művészetet és kultúrát, melyet mi itt a Nyugaton magától értetődően és alapvető ellentmondások nélkül élvezünk, azt az emberek odaát lázas izgalommal próbálják magukévá tenni. Ám még ennél is figyelemreméltóbb motívum a régi, szabadelvű humanizmus eszméjének újraéledése a

szovjet megszállta országokban. Az igazság megismerésére és szabad hirdetésére törő mozgalmaknak vagyunk szemtanúi s e törekvés édestestvére az a követelés, hogy művészet és tudomány szabadon és önmagáért műveltessek. A szabadelvű polgárság eszméi, melyeknek jegyében neveltetem, ma a magyar és a lengyel értelmiségiek követeléseiben hirdettetnek meg újra nékem; az igazság, a művészet, a jog úgynevezett pártos felfogása elleni küzdelemben fiatalságom ideáljait vélem viszontlátni. Schiller eszméi, melyek egykor a közép- és kelet-európai polgárság emancipációját sugallták, azok ma a szovjet birodalmon belül a szellemi szabadság újraélesztői. A magyar diákok, akik Gerőék uralmát megdöntötték, Schiller eszméinek jegyében támadták Schiller elfajzott dédunokáját, Lenint. Az, amit egykoron sekélyes és ködös liberalizmusként megtagadtunk, az ma reményeink lángoló fáklyája. Egész jövődönk, az emberi fajta fennmaradása e régi ideálok győzelmétől függ. Semmiféle atomfegyver meg nem védhet minket, ha nem tudunk gátat vetni a szellemi élet dehumanizációjának, annak, ami legutóbb Kínában öltött oly félelmetes méreteket.

Mit tehetünk? Elsősorban és mindenek felett ellen kell állnunk a kísértésnek, hogy kételkedjünk saját eszméink igazában. Bármily különböző nézeteket valljanak is a szellem emberei, hitük a humanizmusban közös, s mélyebben gyökeredző, mint ezt maguk is gondolnák. És a modern gondolkodás szerte a világon e közös irányba tart.

A humanizmus e feltámadása nem kis mértékben a szovjet uralom alatt élő intellektuelek érdeme. Az ő önfeláldozó harcuk, váratlan kiállásuk az emberiség eszméiért tette világossá mielőttünk, hogy nem személyes ideáljainkért küzdünk, hanem valamiért, ami magasan felettünk áll és aminek hűséggel és felelősséggel tartozunk.

Felelősségünket csak növeli az a tény, hogy magától értetődően élvezzük azt a szabadságot, amiért mások oly életveszélyes harcot vívnak. Remélhetjük-e, hogy mozgalmunk messzire terjed, hogy elérje a kommunista Kínát is, még mielőtt késő? Mindez igen erősen függ attól: képesek leszünk-e együtt dolgozni és együtt gondolkodni afrikai és ázsiai barátainkkal? Nem kis mértékben az ő befolyásukon is múlik, hogy merre halad vörös Kína a jövőben.

Ám egyet nem ismételtünk elég sokszor és elég nagy nyomatékkal: saját meggyőző erőnk segítségével semmi fegyveres erő nem véd, nem ment meg sem minket, sem az emberi nemet általában. Az igazság ereje, mely az elmúlt tíz esztendőben oly váratlan és oly bámulatosan hatékony formákban öltött testet, kell hogy irányítsa munkánkat az eljövendő évek során.